

Profesor Henryk Olszewski (1932–2021)

Profesor Henryk Olszewski zmarł w Poznaniu 19 sierpnia 2021 r. w wieku 89 lat. Był wybitnym przedstawicielem nauk historycznoprawnych, należącym do pokolenia Mistrzów, którym w realiach PRL przyszło utrzymywać najwyższy poziom i prestiż tych nauk wyznaczony przez uczonych II RP, wzbogacając go nadal swoimi badaniami w III Rzeczypospolitej. Pomimo zmienności i dramatyzmu dwudziestowiecznej polskiej historii konsekwentnie kontynuowali oni badania i jednocześnie z sukcesem walczyli o zapewnienie naukom historycznoprawnym miejsca w dydaktyce na fakultetach prawniczych.

Profesor był uczonym związanym z naukami historycznoprawnymi w najszerszym z możliwych ich ujęć. Twórcą prac poświęconych historii prawa i ustroju, zarówno powszechnej, jak i Polski, historii nauki i historii doktryn politycznych i prawnych. W Jego pracy badawczej wyróżnić należy cztery kierunki. Pierwszym były badania nad historią prawa i ustroju czasów saskich. Tematyce tej poświęcił szereg publikacji, począwszy od obronionej w 1959 r. pracy doktorskiej przygotowanej pod kierunkiem prof. Zdzisława Kaczmarczyka, którego zawsze uznawał za swojego mistrza. Ten nurt badań zwieńczony został wydaną w 1966 r. monografią *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo – praktyka – teoria – programy*, a liczne dzieła Profesora dotyczące parlamentaryzmu polskiego zgromadzone zostały w dwutomowej edycji zatytułowanej *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee* (2002). Na łamach *Krakowskich Studiów z Historii Państwa i Prawa* ukazało się wnikliwe omówienie autorstwa prof. Wacława Uruszczaka dotyczące wybitnej roli, jaką prace Profesora Olszewskiego poświęcone parlamentaryzmowi czasów saskich odegrały w nauce polskiej¹. Autor znajduje miejsce dla dokonań naukowych Profesora Olszewskiego wśród najwybitniejszych przedstawicieli historii prawa, których nie ma już wśród nas, począwszy od Joachima Lelewela, przez Adolfa Pawińskiego, Michała Bobrzyńskiego, Władysława Konopczyńskiego czy Juliusza Bardacha, Bogusława Leśnodorskiego i Stanisława Grodzkiego. Dokonania naukowe Profesora Olszewskiego wypełniły lukę, która dotychczas uniemożliwiała kompleksową ocenę tego przełomowego etapu polskiej historii, jakim były czasy saskie.

¹ Uruszczak, „Profesor Olszewski”.

Zaproponował On także oryginalne spojrzenie na ówczesne instytucje ustrojowe. Jak pisał prof. Uruszczyk:

Odsłaniając mechanizmy funkcjonowania sejmu XVII i XVIII wieku, prof. Olszewski przywrócił sejmowi i całemu systemowi ustrojowemu Rzeczypospolitej Obojga Narodów godność, mocno nadwyrężoną, jeśli nie unicestwioną przez *Liberum veto* Władysława Konopczyńskiego².

Recenzenci podkreślali także, że nowatorskie ujęcie dziejów parlamentaryzmu dokonane zostało między innymi dzięki dbałości Autora o oparcie swojego wyводу na analizie idei, towarzyszących tworzeniu i funkcjonowaniu instytucji ustrojowych i prawnych.

W latach siedemdziesiątych XX w. Profesor Olszewski skoncentrował się na badaniach o tematyce niemieckiej, wieńcząc swoje dokonania wydaniem książki, którą sam określał mianem *opus magnum*. Była nim obszerna monografia zatytułowana *Nauka historii w upadku. Studium o historiografii i ideologii historycznej w imperialistycznych Niemczech* z 1982 r. Dzieło to oraz wiele innych publikacji Profesora poświęconych podobnej problematyce wywołały obszerną dyskusję i stały się tematem licznych artykułów recenzyjnych. Podkreślano w nich, poza oczywistymi walorami merytorycznymi, znakomitym warsztatem badawczym i szeroką bazą źródłową monografii, również uniwersalny przekaz omawianych w niej zagadnień. Historycy, którzy sprzeniewierzyli się swojemu powołaniu, idee, które niepostrzeżenie kiełkowały, aby po latach wydać zatrute owoce, oportunizm lub obojętność wobec tych zjawisk – to może się wydarzyć w historii każdego kraju, tak jak w Niemczech, gdzie już w XIX w., wśród germańskich mitów i legend, w uwikłaniu w trudną niemiecką historię, nie bez wpływu determinant ekonomicznych, rodził się dwudziestowieczny nacjonalizm. Odpowiedzialność historyków jest tym większa, że to ich praca:

Kształtuje [...] pamięć narodu, określa w potocznych wyobrażeniach jego miejsce wśród innych, wyznacza treści jego politycznych aspiracji, a także transmituje do społeczeństwa sądy o sukcesach i błędach popełnionych w przeszłości. W tym sensie tworzy obraz drogi prowadzącej ku teraźniejszości i wraz z nią wiodącej w przyszłość³.

W dziele swym zawarł Profesor raczej ostrzeżenie niż potępienie, i z lekcji tej warto skorzystać.

Szczególne wyrazy wdzięczności są winni Profesorowi Olszewskiemu przedstawiciele środowiska historii doktryn politycznych i prawnych. Ukształtowanie się tej dyscypliny badawczej i umiejscowienie odpowiadającego jej wykładu w kanonie studiów prawniczych (a z czasem również politologicznych) w Polsce, które miało miejsce w warunkach „odwilży” po 1956 r., stanowiło w warunkach PRL fakt znamieny. Zamiast obowiązującego w innych państwach pozostających pod dyktando ZSRR „naukowego komunizmu” polskim studentom zaproponowano kompleksowy, uwzględniający wątki filozoficzne i socjologiczne, kurs myśli europejskiej od czasów starożytnych, która przez wieki stała u podstaw tworzenia instytucji ustrojowych i prawnych. Potrzebę poszerzenia i uzupełnienia w tym kierunku tradycyjnych badań historyczno-prawnych podkreślił Profesor Olszewski, pisząc, jako dojrzały już badacz, w sporządzonym przez siebie w 1975 r. autoreferacie: „badania prowadzone ponad spetryfikowanymi w uni-

² *Ibidem*, 25.

³ Olszewski, „Ideologia”, 281.

wersyteckiej dydaktyce dyscyplinami historycznoprawnymi, interdyscyplinarne, są najbardziej naukowo płodne”⁴. Oczywiście tworzenie nowego kierunku badań i kształcenia dokonywało się w oparciu o współpracę wybitnych uczonych z różnych ośrodków akademickich. Szczególnie żywe i owocne kontakty utrzymywał Profesor Olszewski z Uniwersytetem Jagiellońskim, co między innymi po latach przyniosło Mu przyznany uchwałą Senatu UJ tytuł doktora *honoris causa* (2010). W Krakowie twórcą „doktryn” był prof. Konstanty Grzybowski, z którym Profesor Olszewski pozostawał w ścisłym kontakcie i współpracy; skądinąd także w dziedzinie badań nad parlamentaryzmem polskim przyznawał Profesor, że inspiracją były dla niego prace prof. Grzybowskiego. Wówczas to ukształtował się oryginalny i, jak się okazało, twórczy, polifoniczny model badań doktrynalnych, jako że pracę badawczą w tym kierunku podjęli uczeni związani pierwotnie z różnymi gałęziami prawa, szczególnie z historią prawa i ustroju, prawem konstytucyjnym czy też z teorią i filozofią prawa. Istotne i godne podkreślenia jest to, że w owym „pierwszym pokoleniu” badaczy związanych z historią doktryn politycznych i prawnych powstało, poza cennymi pracami naukowymi, także wiele opracowań dydaktycznych, podręczników, spośród których każdy odczytywany może być jako indywidualne, autorskie przedstawienie historii intelektualnej i teoretycznych podstaw instytucji ustrojowych i prawnych. Pierwsze podręczniki wyszły spod piór profesorów Konstantego Grzybowskiego, Jana Baszkiewicza, Franciszka Ryszki, jednak najczęściej wykorzystywanym, do dzisiaj zalecanym studentom, okazał się podręcznik Henryka Olszewskiego, po raz pierwszy wydany w 1973 r., który doczekał się aż ośmiu wydań sukcesywnie wzbogacanych przez Autora (w następnych wydaniach uzupełniany przez wybranych przez Profesora współautorów). W tym nurcie dorobku Profesora mieszczą się również opracowane przez Niego hasła, które ukazały się w wydawnictwach popularnych i specjalistycznych, a szczególnie te zgromadzone w Jego autorskim obszernym opracowaniu *Słownik twórców idei* (1998, wyd. 2 – 2001).

W ostatnich dziesięcioleciach aktywności twórczej Profesora szczególnie zajmowała Go, jak sam podkreślał, historia nauki, rozumiana przez Niego przede wszystkim jako danie świadectwa o ludziach i ich dziele, o tych, którzy współtworzyli środowisko historycznoprawne, o mistrzach i adeptach oraz o specyfice ośrodków naukowych, w których pracowali. Świadectwo to tym bardziej jest cenne, że nie ogranicza się do solidnie przeprowadzonej – jak zawsze w pracach Profesora – kwerendy źródeł i opracowań, lecz zostało wzbogacone wielokrotnie osobistymi wspomnieniami i oryginalną refleksją, a to nadawało im wartość niepowtarzalną. Prace mieszczące się w tym nurcie twórczości naukowej publikował Profesor Olszewski od lat, tematowi temu poświęcił także swoją ostatnią większą pracę, kilkusetstronicowy tom, który zatytułował *Ludzie Uniwersytetu w mojej pamięci* (2015, wyd. 2 popr. – 2016).

Przez kilkadziesiąt lat większość przedstawicieli środowisk historycznoprawnych i doktryn politycznych i prawnych wiedziała, że na którymś ze stopni ich naukowego awansu, przy doktoracie, habilitacji czy profesurze, czeka ich poddanie się ocenie ze

⁴ Cyt. za: Wryk, *Bibliografia*, 7. Publikacja zawiera pełny, autoryzowany przez Profesora Olszewskiego spis Jego publikacji, który, jak informuje autor zestawienia, przygotowywany był na dziewięćdziesiąte urodziny Profesora, których Ten nie doczekał. Cennym uzupełnieniem bibliografii jest również zamieszczenie w niej wykazu recenzji, które ukazały się w periodykach naukowych po kolejnych publikacjach książkowych Profesora.

strony Profesora Olszewskiego. Działając na forum Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej (przemianowanej następnie na Centralną Komisję ds. Stopni i Tytułów Naukowych), jak również sprawując funkcję redaktora naczelnego *Czasopisma Prawno-Historycznego* i przykładając niezmiennie wielką wagę do ukazujących się w nim recenzji, wywarł Profesor ogromny wpływ na kształt środowiska historycznoprawnego. Nie sposób z dzisiejszej perspektywy nie wspominać z żalem czasów, kiedy to, głównie z inicjatywy Profesora, a często i pod Jego piórem, powstawały recenzje właściwie wszystkich monografii historycznoprawnych, które ukazywały się w Polsce. Były to recenzje wnikliwe, kompetentne, nierzadko krytyczne, często autorstwa najwybitniejszych przedstawicieli dyscypliny, którzy w publikowaniu recenzji dostrzegali niezaprzeczalny walor edukacyjny i poznawczy.

Profesor nie tylko poświęcał ludziom uniwersytetu liczne wspomnieniowe publikacje, lecz przede wszystkim sam był jednym z najaktywniejszych spośród nich, poza pracami badawczymi i dydaktycznymi nie uchylając się także od zajęć organizacyjnych w ramach członkostwa we wspomnianej już wyżej Centralnej Komisji, jak również w Polskiej Akademii Umiejętności, Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, Polskiej Akademii Nauk, a przede wszystkim pełniąc liczne funkcje na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, z którym związał całą swoją karierę akademicką. Żeby wskazać tylko na niektóre z nich (a wszystkie sprawował z równą pasją i zaangażowaniem): w latach 1969–1975 był dziekanem Wydziału Prawa i Administracji UAM, zaś przez kilkadziesiąt lat (1967–2002) kierował na nim Katedrą Historii Doktryn Politycznych i Prawnych. Za szczególny powód do chwały poczytać należy kierowanie przez Profesora redakcją *Czasopisma Prawno-Historycznego* (1977–2015), a było to zadanie, które traktował bardzo osobiście i był na tym forum niezwykle aktywny, angażując się w wybór tematów i w kompletowanie składu autorskiego. W moim pokoleniu publikacja na łamach *Czasopisma* była odczuwana jako nobilitacja i przyjęcie do elitarnego kręgu badaczy⁵.

Uniwersytet to pamięć. Przywilej życia we wspólnocie uniwersyteckiej i dzielenia z nią ukształtowanej przez wieki historii dokonań intelektualnych, odkryć i formułowania teorii, daje niepowtarzalną możliwość świadomego uczestnictwa w tworzeniu i trwaniu kultury, cywilizacji, nauki. O tej wybitnej roli uniwersytetu był Profesor Olszewski przekonany, protestując jednocześnie przeciw coraz częstszej biurokratycznej ingerencji w dokonania uczonych, poddawaniu ich kategoryzacji opartej na jakże niedoskonałych formalnych kryteriach oceny, często niewolnych od pozanaukowych zależności. Należał Profesor do tych uczonych, dla których jest uniwersytet „wspólnotą mistrzów, terminatorów i studentów, wspólnotą opartą na tradycji, ale zarazem zdolną do dotrzymywania kroku wyzwaniom współczesności”. Był również głęboko przekonany, że „środowisko akademickie posiada moc samooczyszczania się z patologii, a droga do tego oczyszczania wiedzie przez krytykę, i to krytykę generowaną we własnych szeregach”⁶. W takim Uniwersytecie najważniejszą rolę odgrywać powinien autorytet Mistrza, Uczzonego i Nauczyciela, i takim pozostanie w naszej pamięci Profesor Henryk Olszewski.

⁵ O wyjątkowej roli Profesora Olszewskiego jako redaktora zob. Grodziski, „Refleksje o nauce”.

⁶ Olszewski, *Ludzie Uniwersytetu*, 8.

Bibliografia

- Grodziski, Stanisław. „Refleksje o nauce historii prawa, jej «Czasopiśmie Prawno-Historycznym» i jego Redaktorze”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 67, z. 1 (2015): 11–20.
- Olszewski, Henryk. „Ideologia «niemieckiej drogi» w historiografii”. *Przegląd Zachodni* 51, nr 2 (1995): 281–98 (pierwotnie *Przegląd Zachodni* 42, nr 3–4 [1986]: 7–28).
- Olszewski, Henryk. *Ludzie uniwersytetu w mojej pamięci*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2015 (wyd. 2 popr. 2016).
- Olszewski, Henryk. *Nauka historii w upadku. Studium o historiografii i ideologii historycznej w imperialistycznych Niemczech*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.
- Olszewski, Henryk. *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo – praktyka – teoria – programy*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1966.
- Olszewski, Henryk. *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*. T. 1–2. Poznań: „Printer”, 2002.
- Olszewski, Henryk. *Słownik twórców idei*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1998 (2 wyd. 2001).
- Uruszczak, Wacław. „Profesor Olszewski jako badacz staropolskiego parlamentaryzmu”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 3 (2010), 17–25.
- Wryk, Ryszard. *Bibliografia tekstów naukowych opublikowanych przez profesora Henryka Olszewskiego*. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2021.